

УДК: 378+004+340.143

DOI:

Зоряна Височан, аспірантка ДВНЗ “Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника”

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ТА ЕТИКЕТНИХ КОМПОНЕНТІВ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ПРАВОЗНАВСТВА

У статті подано аналіз науково-теоретичних аспектів структурування та сутнісну характеристику невербальних і етикетних компонентів культури діалогічного мовлення майбутніх фахівців з правознавства як важливих передумов і складників формування їхньої комунікативної компетентності та професійного становлення. Розкрито міждисциплінарний характер цієї проблеми. Здійснено класифікацію і структурний аналіз невербальних (несловесних, немовних) образно-виражальних засобів передачі інформації. Розкрито сутність етикету як важливого зовнішнього засобу, чинника і вияву процесу діалогування. Схарактеризовано його суть як усталеного, соціально унормованого стилю і порядку поведінки та вияву зовнішньої культури людини і суспільних відносин загалом. Розкрито суть мовного і мовленнєвого видів етикету як підсистем словесних форм ввічливості, притаманних певним етнічним і соціальним спільнотам, та функційних підсистем з особливим набором знаків і правил їхнього поєднання. Акцентовано на значенні і функціях інтонації як зовнішнього вияву невербальних і етикетних компонентів спілкування, що відіграють важливу роль у процесі діалогування.

Ключові слова: діалогічне мовлення; діалогування; невербальні засоби комунікації; мовний етикет; мовленнєвий етикет; майбутні юристи.

Лім. 13.

Zoryana Vysochan, Postgraduate Student of State Pedagogical University
“Vasyl Stefanyk Precarpathian National University”

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION OF NON-VERBAL AND LABELING COMPONENTS OF DIALOGUE SPEECH CULTURE IN FUTURE SPECIALISTS

The article presents an analysis of scientific and theoretical aspects of structuring and essential characteristics of nonverbal and etiquette components of the culture of dialogic speech of future lawyers as important prerequisites and components of the formation of their communicative competence and professional development. The interdisciplinary nature of this problem is revealed. Classification and structural analysis of non-verbal (non-verbal, non-verbal) figurative and expressive means of information transfer are carried out.

The essence of etiquette as an important external means, factor and manifestation of the dialogue process is revealed. Its essence is characterized as an established, socially normalized style and order of behavior and manifestation of human external culture and social relations in general. The essence of language and speech types of etiquette as subsystems of verbal forms of politeness inherent in certain ethnic and social communities and functional subsystems with a special set of signs and rules of their combination is revealed. Emphasis is placed on the meaning and functions of intonation as an external manifestation of non-verbal and etiquette components of communication, which play an important role in the process of dialogue. It is shown that the analysis of scientific and theoretical aspects of nonverbal and etiquette means of dialogue is an important scientific and methodological basis for testing the effectiveness of their use in the organization of research and experimental work on the formation of a culture of dialogic speech in future lawyers.

Keywords: dialogic speech; a dialogue; nonverbal means of communication; language etiquette; speech etiquette; an intonation; future lawyers.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні виклики та потреби професійної підготовки майбутніх фахівців актуалізують необхідність удосконалення традиційних та освоєння нових комунікаційних моделей. За таких умов дещо парадоксальним виглядає певний дослідницький вакуум у вивченні діалогу та розробці ефективних практичних механізмів його ведення у різних сферах

професійної та соціальної життєдіяльності. У науково-педагогічному, лінгвістичному й освітньому аспектах ця прогалина стає виразнішою, гострішою на тлі зниження рівня комунікативної культури, що значною мірою зумовлюється тотальною практикою спілкування через різного штибу електронні пристрої, месенджери.

З означених позицій підходимо до вивчення

проблеми використання невербальних і етикетних компонентів культури діалогічного мовлення майбутніх фахівців з правознавства, яка, з одного боку, має глибокі й багаті традиції, з іншого, актуалізується потребами і цінностями сучасного демократичного суспільства, у якому мають панувати право, свобода людини, ідейний плюралізм і його вільна реалізація, адже їхньому утвердженню і захисту покликані слугувати правники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен формування діалогічного мовлення має глибоку наукову традицію та міждисциплінарний характер, що знайшло предметне відображення в наукових розробках філософів, правознавців, педагогів, лінгвістів, психологів. У ракурсі досліджуваної проблеми він активно осмислюється у контексті комунікативної компетентності майбутніх юристів (В. Барковський, М. Василенко, І. Івашкевич, М. Ісаєнко, О. Калита, О. Котикова, Ю. Марченко, Л. Петровська, М. Ценко та ін.). З аналізу цього доробку випливає, що питання, пов'язане з використанням невербальних і етикетних компонентів культури діалогічного мовлення майбутніх фахівців у галузі юриспруденції, має важливе суспільне значення та потребує всебічного поглибленого осмислення.

Мета і завдання статті полягають у з'ясуванні науково-теоретичних аспектів структуризації і сутнісної характеристики невербальних і етикетних компонентів культури діалогічного мовлення майбутніх юристів як важливої передумови і складника формування їхньої комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Теорія і практика діалогу як основи діалогічного мовлення мають тисячолітню історію розвитку. Їхне коріння сягає епохи Античності. Сучасні вчені-філософи показали, що діалектика як вища форма розумової діяльності бере витоки в теорії античного діалогу і риторики. Саме у творах Сократа, Платона, Аристотеля, Протагора, інших давньогрецьких мислителів були закладені основи теорії діалогу, ораторського дискурсного мислення й діалогічного мовлення. Вони містять багатий досвід ефективного використання невербальних і етикетних компонентів у процесі спілкування, тож залишаються актуальними для їхнього впровадження і розвитку в XXI ст. [1].

Теоретико-методологічні та науково-методичні напрацювання педагогів і мовознавців (З. Гетьман, Н. Жовпюк, Г. Лисак, Л. Мацько, Л. Кравець, С. Мунтян, С. Ніколаєва, П. Павленко, Е. Палихата, В. Скалкін, Н. Черненко, А. Щукін та ін.) створюють необхідне підґрунтя для всебічного вивчення

лінгвістичних засад професійно спрямованого навчання діалогічного мовлення студентів закладів вищої освіти (ЗВО), зокрема і юридичного профілю. Вони охоплюють широке коло питань, які стосуються природи і структурно-змістових характеристик цього комунікативного феномена.

У педагогіці й лінгводидактиці утверджується погляд, згідно з яким для підготовки студентів ЗВО немовного профілю головною природною формою спілкування є не монолог, а діалог який відповідає утвердженню особистісно орієнтованих суб'єкт-суб'єктних принципів організації освітнього процесу. При цьому найбільш характерною формою комунікації виступає діалог з елементами монологу, коли обидва співрозмовники по чергово обмінюються монологічними висловлюваннями, адже професійно орієнтований діалог – це “діалогічний монолог”, що забезпечує обмін “мікромонологами, які чергуються з діалогічними репліками” [7, 8].

За такого підходу діалогічне мовлення виступає як мета навчання та засіб формування і розвитку вмінь, навичок діалогового мовлення. Говоріння як вид мовленнєвої діяльності існує у тісно взаємопов'язаних діалогічній та монологічній формах, які часто включають розгорнуті висловлювання й легко переходять одне в інше.

У сучасній лінгводидактиці діалог розглядається як один з головних складників змісту, засобів, шляхів навчання та розвитку професійного діалогового мовлення. Водночас діалог як розмова двох або більше осіб функціонує і як процес мовленнєвої діяльності (діалогування) і як його результат (діалогічний текст).

Окрім вербальних, до універсальних у всеосязних засобів і виявів процесу діалогування належать *невербальні* (несловесні, немовні) образно-виражальні засоби передачі інформації. Вони супроводжують і доповнюють вербальне спілкування та водночас становлять самостійний спосіб комунікації, що знаходить вияв у системі немовних знаків. Загальна структурно-змістова характеристика цього комунікативного феномена представлена у спеціальних науково-теоретичних та експериментальних студіях [4; 5; 7; 8; 10; 13].

Синтезуючи різні класифікації та схеми поділу невербальних засобів (способів, форм, виявів) комунікації, виокремлюємо такі їхні складники (типи, компоненти): а) паралінгвістичні або кінетичні (жести, постава, поза, хода; міміка, контакт очима); б) праксодичні та екстралінгвістичні (тембр, інтонація, паузи, зітхання, сміх, плач, тональність); в) проксемичні (просторове розміщення співрозмовників –

орієнтування, дистанція тощо); г) тактичні (потиск рук, оплески, поцілунок, дотик, поплескування); г) зовнішній вигляд (одяг, прикраси, зачіска, косметика, особисті речі). Вони взаємопов'язані між собою, частково накладаються одні на одних та в сукупності створюють і виражають "комунікативний образ" мовної особистості.

Невербальні засоби – це елементи комунікативного коду, які мають знакову природу та разом із мовними засобами забезпечують створення, передавання і сприймання повідомлень. У процесі діалогічного мовлення вони відображають взаємини між партнерами, тому вміння і навички їхнього читання, розуміння важко переоцінити, адже невербальні сигнали формують і виявляються здебільшого на рівні підсвідомості, тож вони зазвичай спонтанні, отже, природні, щирі. Визнаний авторитет у цій сфері А. Піз стверджує, що за допомогою міміки і жестів передається 55 % інформації, звукових засобів – 38 %, а слів – лише 7 % [8, 12].

Поряд з невербальними, важливим зовнішнім засобом (чинником, виявом), що також істотно впливає на процес діалогічного мовлення, є *етикет*. Це поняття (з франц. *étiquette* – ярлик, етикетка) буквально означає усталений, соціально унормований стиль і порядок поведінки, вияв зовнішньої культури людини та суспільних стосунків загалом. Етикет – складне багаторівневе явище – предметно досліджується мовознавцями, педагогами, етнологами, психологами, культурологами, представниками інших наук [2; 3; 6; 9; 11]. При з'ясуванні цієї проблеми спираємося на класифікацію, що визначає три різновиди етикету: мовний, мовленнєвий, комунікативний (спілкувальний) [9, 29]. Схарактеризуємо кожен з них у контексті завдань нашого дослідження.

Основним складником етикету як культурного феномена є комунікативний, або спілкувальний, до якого входять мовний і мовленнєвий етикет. Мовний етикет науковці трактують як: а) систему словесних форм ввічливості, притаманних певним спільнотам (етнічним, соціальним тощо); б) функційну підсистему мови з особливим набором знаків (слова, стереотипні фрази, що наповнені символами, виражають етичні почуття і цінності) та граматику (правилами їхнього поєднання) [9, 29].

Мовний етикет реалізується у мовленнєвому етикеті – діяльнісно-функційному явищі, що виявляється в конкретних актах спілкування. Якщо немає потреби розрізняти і протиставляти мовний та мовленнєвий види етикету з пізнавальної або операційної позицій, то їх можна розглядати як цілісне явище і поняття –

мовленнєвий етикет, або лінгвоетикет. З огляду на напрацювання науковців [2; 6; 9], під мовленнєвим етикетом розуміємо мікросистему національно стійких і професійно специфічних формул спілкування, прийнятих суспільством для здійснення комунікації між особами незалежно від їхнього віку, соціального статусу, інших соціальних характеристик. Стійкі, стереотипні формули спілкування є типовими, повторюваними конструкціями, що вживаються в побутовій та професійній сферах. Набір типізованих частотних ситуацій призводить до появи набору мовленнєвих засобів, що їх обслуговують і перебувають у прямій залежності від частотності вживання.

Система професійної підготовки, зокрема вироблення культури діалогічного мовлення майбутнього юриста, передбачає формування таких органічно взаємопов'язаних (у "вузькому" значенні) *компонентів мовленнєвого етикету*, як культура поведінки (ввічливість, тактовність, коректність, точність, розкутість у взаєминах з людьми); культура спілкування (повага і розуміння інтересів співрозмовника, управління поведінкою власною і слухачів, відповідальність за мовленнєвий учинок), культура мислення (самостійність, критичність, глибина, гнучкість, відкритість, демократизм). Розв'язанню пов'язаних із цим завдань сприяє низка спеціальних навчальних дисциплін, що є складником професійної підготовки майбутнього правника ("Ділова українська мова професійного спрямування", "Риторика", "Етика ділового мовлення", "Еристика", "Логіка" тощо).

Будучи зовнішніми виявами спілкування, невербальні та етикетні компоненти взаємопов'язані та мають спільні елементи, які відіграють важливу роль у процесі діалогічного мовлення. Особливе функційне значення серед них має *інтонація* (лат. *intono* – голосно виголошую) – сукупність звукових мовних засобів (мелодика, тривалість звучання, фразовий і логічний наголос, ритм, тембр, паузи, інтенсивність), що передають смисловий і емоційно-експресивний характер висловлення, ситуативну зумовленість і стилістичне забарвлення діалогічного тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця [12, 210].

Інтонація органічно поєднує звукове багатство, спонтанність, неорганізованість діалогічного мовлення. Як комунікативна одиниця, вона сприяє формуванню діалогічного контексту та увіразнює емоційно-експресивний зміст висловлювання, передає взаємини між адресантом і адресатом. Значення інтонації в процесі діалогічного мовлення полягає в тому, що вона виражає його завершеність або незавершеність, перехід від однієї фази до іншої,

супроводжує запитання і відповіді, пояснення й прохання, спонукання і вигуки тощо. Інтонація висловлювань засвідчує різний психоемоційний стан співрозмовників (рішучість, невпевненість, сумнів, категоричність і т. ін.), тож істотно впливає на хід і результати діалогічної комунікації.

Найбільш органічно норми лінгвоетикету та невербальні засоби комунікації поєднуються і виражаються у *формах ввічливості*: основних (привітання, прощання, побажання, подяка тощо) і супровідних (звертання, запрошення, згода, незгода, прохання, вибачення, відмова, порада, пропозиція та ін.). Їхнє вживання у соціальному і професійному середовищах супроводжується складною і усталеною загальноприйнятою системою мовленнєво етикетних форм, правил і норм та слів-регулятивів (іменники, іменникові сполуки, що регулюють взаємини між учасниками спілкування згідно з нормами етикету). Багато з них мають “неписаний” характер (усталені етнокультурними звичаями і традиціями певного народу) або ж визначаються особливим корпоративними вимогами (приміром, Кодексом честі юриста). Форми ввічливості мають практично-орієнтований характер, тож формування знань, умінь, навичок їхнього правильного використання має стати важливим компонентом формування мовленнєвої культури і діалогічної компетентності майбутніх юристів та їхньої професійної підготовки загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні науковці (мовознавці, педагоги, психологи, правознавці тощо) достатньо ґрунтовано розробили лінгвістичні засади формування діалогічного мовлення в студентів немовних спеціальностей ЗВО та пов’язаних із цим процесом невербальних і етикетних компонентів. З’ясування їхньої структури та сутнісних характеристик створює важливе науково-методичне підґрунтя для апробації ефективності використання невербальних і етикетних засобів комунікації в організації дослідницько-експериментальної роботи з формування культури діалогічного мовлення у майбутніх юристів. Проведе дослідження також актуалізує потребу предметного вивчення психологічних особливостей, чинників і компонентів формування культури діалогічного мовлення в студентів-правників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джохадзе Д.В. Античний діалог і діалектика. *Філософія і общество*. 2012. № 2. С. 23–45.
2. Загнітко А.П., Данилюк І.Г. Українське

ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування. Донецьк : БАО, 2007. 408 с.

3. Карнегі Д. Як завойовувати друзів та впливати на людей. Харків: Промінь, 2007. 560 с.

4. Климова К.Я. Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів: монографія. Житомир: Рута, 2010. 562 с.

5. Ковалинська І.В. (2014). Невербальна комунікація. Київ: Освіта України. 289 с.

6. Корніяка О.М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? Київ: Либідь, 1995. 96 с.

7. Кравчук Г.В. Методика навчання студентів технічних спеціальностей професійно орієнтованого англійського діалогічного мовлення на основі текстів науково-технічної реклами. Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук. Київ, 2010. 20 с.

8. Пиз А. Язык телодвижений. Москва: Эксмо, 2003. 158 с.

9. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів: СПОЛОМ, 2001. 224 с.

10. Токарська А.С. Культура фахового мовлення правника. Львів: Світ, 2003.

11. Томан І. Мистецтво говорити. Київ: Політвидав України, 1989. 293 с.

12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Київ: Знання, 2007. 494 с.

13. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням. Київ: Алерта, 2011. 694 с.

REFERENCES

1. Dzhokhadze, D.V. (2012). Antychnyi dyaloh i dialektyka [Ancient dialogue and dialectics]. *Philosophy and society*. No.2, pp. 23–45. [in Russian].

2. Zahnitko, A.P. & Danyliuk, I.H. (2007). *Ukrainske dilove movlennia: profesiine i neprofesiine spilkuvannia* [Ukrainian business broadcasting: professional and non-professional communication]. Donetsk, 408 p. [in Ukrainian].

3. Karnehi, D. (2007). *Yak zavoiovuvaty druziv ta vplyvaty na liudei* [How to win friends and influence people]. Kharkiv, 560 p. [in Ukrainian].

4. Klymova, K. Ia. (2010). *Teoriia i praktyka formuvannia movnokomunikatyvnoi profesiinoi kompetentsii studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei pedahohichnykh universytetiv: monohrafiia* [Theory and practice of formation of language-communicative professional competence of students of non-philological specialties of pedagogical universities: monograph]. Zhytomyr, 562 p. [in Ukrainian].

5. Kovalynska, I.V. (2014). *Neverbalna komunikatsiia* [Nonverbal communication]. Kyiv, 289 p. [in Ukrainian].

**ФІЛОСОФСЬКІ ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

6. Korniiaka, O.M. (1995). *Mystetstvo hrechnosti: Chy vmiiemo my sebe povodyty?* [The art of buckwheat: Do we know how to behave?]. Kyiv, 96 p. [in Ukrainian].
7. Kravchuk, H.V. (2010). *Metodyka navchannia studentiv tekhnichnykh spetsialnostei profesiino oriientovanoho anhliiskoho dialohichnoho movlennia na osnovi tekstiv naukovo-tekhnichnoi reklamy* [Methods of teaching students of technical specialties of professionally oriented English dialogic speech on the basis of texts of scientific and technical advertising]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
8. Pyz, A. (2003). *Yazyk telodvizhenyi* [Body language]. Moscow, 158 p. [in Russian].
9. Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2001). *Etyket i kultura spilkuvannia* [Etiquette and culture of communication]. Lviv, 224 p. [in Ukrainian].
10. Tokarska, A.S. (2003). *Kultura fakhovoho movlennia pravnyka* [The culture of professional speech of a lawyer]. Lviv, 312 p. [in Ukrainian].
11. Toman, I. (1989). *Mystetstvo hovoryty* [The art of speaking]. Kyiv, 494 p. [in Ukrainian].
12. Uzhchenko, V.D. & Uzhchenko, D.V. (2007). *Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy* [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Kyiv, 293 p. [in Ukrainian].
13. Shevchuk, S.V. & Klymenko, I.V. (2011). *Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam* [Ukrainian language for professional purposes]. Kyiv, 694 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.10.2020

УДК 378.011.3-051:373.3

DOI:

Іван Василиків, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри математики, інформатики та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

**ФІЛОСОФСЬКІ ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

У статті досліджуються наукові підходи до структурування методологічного аналізу педагогічної діяльності. Використання дефініції "ідентичність" у різних наукових сферах дає можливість створювати, диференціювати, систематизувати нові поняття та категорії. Особлива увага надавалася співвідносним категоріям, які органічно поєднанні між собою, дають уявлення про закономірності та інтегративний зв'язок між ними, який виявляється у процесі пізнання. Шляхом онтологічного аналізу діалектичних законів і категорій визначено загальні методологічні принципи (засадничі ідеї, що формуються у процесі пізнання): конкретності, історизму, науковості, діалектичності.

Ключові слова: філософські принципи; вчитель початкових класів; ідентичність; науковість; категорії; професійна підготовка; філософія.

Лит. 14.

Ivan Vasylykiv, Ph.D.(Pedagogy), Senior Lecturer of the Mathematics, Informatics and Methods of Teaching in Primary School Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

**PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE
TEACHER OF PRIMARY SCHOOL**

The article investigates the scientific approaches to structuring the methodological analysis of pedagogical activity. The use of the definition of "identity" in various scientific fields makes it possible to create, differentiate, and systematize new concepts and categories. The particular attention was paid to the relative categories, which are organically combined with each other; give an idea of the patterns and the integrative relationship between them, which is manifested in the process of cognition. By ontological analysis of dialectical laws and categories, general methodological principles (basic ideas formed in the process of cognition) are determined: concreteness, historicism, scientific, and dialectics.

The use of the principle of specificity reflects the relationship of all aspects of professional training of future teachers of primary school and the formation of their professional identity by means of information technology.

The principle of historicism makes it possible to move from an empirical description of facts to their theoretical generalization and to reveal the evolution of scientific ideas and views on the content and essential characteristics of professional training of future teachers of primary school.

The principle of science was used to form the conceptual thinking in future primary school teachers about the problems of identification and professional identity.